

Анотація

Рева-Лєвшакова Людмила. «Мандрівка на Дунай» або нова Бессарабська Енеїда (на матеріалі поеми Володимира Реви)

У статті йдеться про літературний феномен поеми «Мандрівка на Дунай» бессарабського поета Володимира Реви. Запропоновано своєрідне дослідження художньо-мистецьких особливостей і творчих задумів, утілених автором у творі.

Ключові слова: поема, мовні формули, бессарабські колорити, художні прийоми, поетично-текстові колізії.

Summary

Reva-Levshakova Lyudmila. «Journey to the Danube» or the new Bessarabian Aeneid (based on the poem of Vladimir Reva)

The article refers to the literary phenomenon of the poem «Journey to the Danube» by the Bessarabian poet Vladimir Reva. A peculiar study of the literary and artistic features and creative ideas that are embodied by the author in the work is proposed.

Key words: poem, language formulas, Bessarabian colors, artistic techniques, poetic-textual conflicts.

DOI 10.31909/2663-7103.2019-(6)-9

УДК811.161.2'373.2'38

Алла Соколова

(м. Ізмаїл)

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПЕЙОРАТИВІВ

У РОМАНІ «ВИР» Г. ТЮТЮННИКА

Сприйняття художнього твору є невіддільним від дослідження специфіки його мови, мовотворчості письменника, що, власне, є маркером його ідіостилю. Вагоме значення у створенні художнього образу відіграє ономастичний

матеріал, отже, й система найменувань персонажів твору. Онімне позначення образів-персонажів допомагає авторові вибудувати той чи той характер, відобразити усі відтінки ставлення і автора, й інших героїв, віднайти стилістичний відповідник з метою побудови усіх внутрішньотекстових зв'язків.

Дослідження літературних онімів, їх стилістичної ролі в художньому тексті останнім часом помітно активізувалося. Зокрема привертає увагу вивчення граматичної модифікації імен персонажів у творах майстрів красного письменства, емоційно-оцінних функцій онімів. Означені проблемні питання репрезентують роботи Л. Белея, Е. Боевої, В. Калінкіна, Ю. Карпенка, Т. Крупеньової, Г. Лукаш, М. Мельник, О. Саврей, Л. Селіверстової та ін. Однак залишається малодослідженою стилістична палітра експресивно-оцінних онімів, їх функціональне навантаження в українській прозі ХХ ст., зокрема, в романі «Вир» Г. Тютюнника.

Метою нашого дослідження є семантично-стилістичний аналіз такого класу літературних онімів, як пейоративи.

В українській літературній антропонімії є численна група форм власних імен, що слугують передусім виразниками експресивної оцінки, індикаторами ставлення до героїв або ж конкретизованої, вмотивованої характеристично-експресивної оцінки персонажів [2, с. 63]. Такі форми особових імен заведено називати квалітативами [8, с. 71].

Як зазначає В. Михайлов, потенційні можливості експресії, закладені у власних назвах як багатогранній і оригінальній лексико-граматичній категорії, яка побутує в загальнонародному слововживанні, активізуються письменниками, імена набувають або підсилюють риси образності [7, с. 56].

Серед антропонімів-квалітативів більшість має додатне, позитивне забарвлення. Це меліоративи. Але помітна група квалітативів виражає від'ємні, негативні експресії різного роду, вміщуючи зневажливу, насмішкувату оцінку. Такі квалітативи в ономастиці позначаються терміном пейоратив [8, с. 74].

Виникнення квалітативів із праслов'янським суфіксом *-ька* (*-ька*) фіксується вже у пам'ятках XII-XIV ст. Але в цей період вони зустрічаються

рідко. У XV ст. у зв'язку з появою нового типу текстів кількість квалітативів з *-ька (-ька)* від повних а-основ різко збільшується [10, с. 97]. За допомогою суфікса *-к* творились пейоративи імен жіночого та деяких імен чоловічого роду. Ці квалітативи являють собою звичайний словотвірний тип – поєднання повної основи нейтрального імені з суфіксом: *Орин -а > Орин-ьк-а > Орин-ка,* *Никит-а > Никит-ьк-а > Никит-ка* [10, с. 97].

Форми імен, утворені за допомогою суфікса *-к*, у різні часи сприймалися по-різному. У XVII-XIX ст. експресивне значення суфікса *-к* визначалося як принизливе. Натомість, уже в XX ст. у значенні імен із суфіксом *-к* відбулися зміни, що позначилися й на сприйманні дитячих імен з цим суфіксом: залежно від ситуації такі імена можуть бути і зневажливими, і фамільярними, і нейтральними, і пестливими [6, с. 79].

Як зауважує Є. Даниліна, кожне ім'я, використане не на людях, а у вузькому сімейному, інтимному колі, щоразу отримує емоційні відтінки, від пестливих та сюсюкаюче ніжних до фамільярних і грубих [3, с. 75].

Формант *-к*, який використовується для регулярного творення похідних антропонімічних форм, набуває конотацію соціального приниження, зневажливості в ситуації спілкування осіб, не рівних у соціальному плані. В художньо-комунікативній ситуації, яка організується між комунікантами одного соціального поля, «суб'єктивний відтінок імені на *-к* щезає, воно стає традиційним, емоційно нейтральним» [4, с. 122]. Отже, формант *-к* є одним із словотвірних антропонімічних формантів, котрі створюють змістову умотивованість імені, що характеризує соціальну приналежність носія.

В українській антропонімії визначальним фактором у розмежуванні нейтральності й негативності утворень з *-к* стала флексія: *-о (-ко)* сприймається як нейтральна форма, а *-а- (-ка)* – як пейоративна, використовуючись частіше при називанні відсутніх осіб і містячи виразний відтінок зневажливості чи фамільярності в потоці стилістично зниженого мовлення [3, с. 77].

Серед варіантів християнських імен у пам'ятках XVI ст. зустрічаються ще поодинокі утворення з непродуктивними суфіксами *иц (-иця), -ило, -унь, -ище, -*

яга... [5, с. 89]. Такі суфікси створюють згрубіло-зневажливі форми, стилістичне забарвлення яких точніше розкривається у певному контексті.

Усічення частини імені – давня риса східнослов'янського (і не тільки східнослов'янського) словотворення. Як відзначає О. Суперанська, процес трансформації імен «властивий усім індоєвропейським мовам» [9, с. 126].

Скорочені варіанти імен часто зустрічаються і в пам'ятках української мови XVII ст.: Хведь, Тимь, Кузь / Кузь, Сай, Пань, Федь, Мань... [5, с. 75]. Історичний матеріал не завжди дає підставу для визначення типу скороченої основи імені. Так, наприклад, варіант імені Радь і його похідні Радко / Радько, Радець, Радюга, Радула можна співвідносити із християнським іменем Радивонь (< Родіонь), і з давньоруськими Рад-ославь, Не-радь [5, с. 70-71]. Так, варіант імені *Кузь*, зафіксований нами у романі «Вир» Г. Тютюнника, міг виникнути через усічення кінцевої частини повної форми імені *Кузь-ма*. Нестандартні усічення типу *Зінь*, *Кузь*, *Проць*, *Сень*, *Федь*, *Філь* та інші сприймаються переважно як зневажливі.

Серед зазначених словотвірних типів виділяється ще один тип, який становить демінутивне за походженням утворення з суфіксом -ик. На думку Р. Аванесова, *-икъ* виникло порівняно пізніше, в історичний період на місці суфікса *-иць*, в якому *-ц* замінилося на *-к* у зв'язку з характерною для давньоруської мови відомого періоду зміною *ц > к* в певній групі суфіксальних утворень з *к//ц*, котрі між собою чергуються [1, с. 15]. О. Толкачов відзначає, що антропонімічні квалітативи на *-икъ* стали швидко розвиватися як продуктивний словотвірний тип у XV ст. [10, с. 101].

Отже, особові імена являють собою найбільш компактну і структуровану мікросистему в ономастиці й відзначаються розвинутим спеціальним апаратом словотвору, багатством квалітативних форм.

Розглянемо функціонування антропонімічної формули «квалітатив з негативним забарвленням (пейоратив)» у романі «Вир» Г. Тютюнника. Ужиті письменником іменування, що мають негативне забарвлення, характеризують

розмовно-побутову сферу викликання антропонімів і поділяються на чотири словотвірні типи:

1. Чоловічі та жіночі імена з суфіксом *-к-* та флексією *-а* (Йонька, Ахметка, Галька, Госька, Гошка, Лукерка, Серьожка, Моська).
2. Утворення з суфіксом *-яга* (Митяга).
3. Нестандартне усічення: Кузь (стандартне – Кузя).
4. Демінутивне (й тому меліоративне) з походження утворення з суфіксом *ик* (Тадик).

Квалітативи з негативним забарвленням (пейоративи) уживаються в романі щодо 11 персонажів і фіксуються у тексті 527 разів (9,7%). Зазначені форми імен з негативним експресивним відтінком виражають різноманітні від'ємні суб'єктивні оцінки персонажа з боку автора чи інших діючих осіб у романі.

Серед функціонуючих у творі Г. Тютюнника негативних квалітативів найчастіше уживаються чоловічі та жіночі імена з суфіксом *-к* та флексією *-а* в авторському мовленні та ситуаціях спілкування персонажів роману. Так, ім'я *Йонька* є негативно оцінним і використовується письменником у сатирично-викривальному плані. Постійне використання «вуличної форми» *Йонька* посилює її експресію.

Йонька зображується легкодушним, несерйозним, нікчемним. Кожне слово його, кожен рух викликає іронічний сміх: «Уже всі зібралися і чекали старого *Йоньку*, якого раптом невістка схопила за руку і потягла в хату. Скоро він вийшов звідти, дикувато озираючись, з дурнуватою посмішкою на лиці... *Йонька* красувався в Юлиних стоптаних черевиках на високих каблуках і солом'яному брилі з матерчатою квіткою на боці. Не можна було без сміху дивитися, як він вихитується та спотикається на тих каблуках, обзираючи себе довкола, так, ніби шукаючи при собі чортячого хвоста» [11, с. 254-255]. Насмішквате ставлення до *Йоньки* виявляє його родич Павло Гречаний: «– А що, *Йонько*, дали землі? – закричав Павло Гречаний, пробігаючи повз нього з кілком в руках» [11, с. 450].

Негативну оцінку містить ім'я *Лукерка*, яке належить не зовсім порядній дівчині: «*Лукерка не піднімала на парубка очей, але відчувала, що він дивиться на неї, і палахкотіла лицем. Закінчивши роботу, Лукерка, не говорячи ні слова, повела Тимка в свою комірчину, де вона іноді, як було багато роботи, залишалася спати, і, завісивши вікна та поставивши на стіл лампу, вийшла в сепараторну*» [11, с. 53].

Своє відношення до іменованих виражають комуніканти і в дистактній ситуації, коли третя особа, про яку говорять, відсутня: « – *Не лізь, рукабий! Он до Лукерки піди. Вона тебе вже давно виглядає з самогонкою, – відмахувалася вона руками, відповзаючи від нього на колінах, але він таки схопив її за плечі і притяг до себе*» [11, с. 250].

Негативне забарвлення антропоформи переважно створюється контекстом. Сама антропомодель слугує лише трампліном, а її експресивне наповнення вибудовується синтагматично: «*Раптом у хаті щось стукнуло, брязнув розбитий посуд, і Гошка, трахкаючи чобітьми по ганку, виволік за косу закривавлену жінку. Вона була непритомна, бо тіло важке, наче мішок з глиною, п'яти торохтіли з одного східця на другий. Гошка проорав ними по піску і кинув жінку на спориш*» [11, с. 463]; «*Тимко повернувся на свою квартиру, куди, крім старих квартирантів, прибуло ще двоє – молоді хлопці сумнівного вигляду, видимо з породи блатняків. Зайшовши до хати, вони загнали діда на піч і зайняли найтепліше місце – біля грубки. Одного з них звали Госька, другого – Тоська. Госька – в морській тільняшці, Тоська – в зеленій вовняній жіночій кофті*» [11, с. 395].

Додавання суфікса *-к* до основи повного імені робить звертання пестливим, а додавання його ж до похідної форми від повного імені несе в собі відтінок грубості, зневаги. У ситуаціях звертання комунікантів однієї вікової групи (підлітків) похідна форма імені з негативним забарвленням може мати різні відтінки – від узагальнено-експресивної оцінки з незначним відтінком згрубілості чи негативності до підкресленої згрубіло-зневажливої. Пор.: «– *Ти бачиш тепер, хто я? Печений, різаний і стріляний. – Галько, обцілуй шрами*»

[11, с. 420]; «– *Галько*, спали їх, ножами зріж!» [11, с. 422]; «– *Ходи, Серьожко*, я тебе раз по шиї лясну» [11, с. 51]; «– *Госька*, карти» [11, с. 525]; «– *Пий, Гошко*, бо ти дурний. Ти дрантя і г... Я б тобі вліпив кулю в потилицю за милу душу» [11, с. 560].

Окремо слід відзначити вживання автором пейоратива *Ахметка*. Про його іншомовне походження дізнаємось не лише з самого імені, а й з контексту: «*Тимко, Марко, галичанин Прокопчук і татарин Ахметка* зайшли у найближчий двір» [11, с. 384]; «*Вони, мабуть, хотіли зайняти квартиру, але Ахметка* вибіг наперед, замахав руками і швидко заговорив до них по-татарськи» [11, с. 393]. Зображувана автором поведінка Ахметки, його мова викликає іронію: «*Ахметка* зайшов першим. За хвилину, повискуючи, з хати вискочило порося, тягнувши задню ногу. Морда його була в борошні. За ним вискочив розлючений *Ахметка*, плювався на всі боки, витирив руки об шинелю. – *Чушка* ночевал. – *Касимов* не будет ночевал» [11, с. 385].

Негативно забарвленими у романі виступають не тільки імена з суфіксом -к(а). Згрубіло-зневажливі форми імен утворюються також за допомогою пейоративного суфікса -яг(а). Так, ім'я *Митяга* виявляє своє стилістичне забарвлення у такому контексті: «*І ходить Митяга*, як і раніше, з нечесаним чубом, ні за холодну воду не береться» [11, с. 131].

Похідні форми імен з негативним забарвленням виражають різні емоційні оцінки, що звучать в мові інших персонажів. На це впливають різні фактори, зокрема, соціальний статус, вікові особливості та обставини комунікативного акту. Наприклад, у звертанні Бовдюга до *Кузя* – а в них приблизно однаковий соціальний статус та вік – відчувається неповага до іменованого: «*У тебе, Кузю*, язик коли б не з собачого хвоста. Усе ним махаєш. Тьху!» [11, с. 333]. А у звертанні Дороша, який молодший за віком, але має вищий соціальний рівень, також ужито форму імені *Кузь*, з ледве відчутним відтінком неповаги до персонажа, що проявляється у контекстному вжитку цієї форми поряд з поважним іменуванням іншого персонажа формулою «ім'я та по батькові»: «*Дорош* вискочив із комірчини, стримуючи гнів, що вже бухкав під грудьми,

сказав: – *Ви, Павле Йосиповичу, можете йти додому. Сьогодні нічне чергування веде Кузь»* [11, с. 155].

У внутрішній мові форма імені також може мати негативне емоційне забарвлення, зумовлене вчинками персонажа. Наприклад: *«Так чого тоді Кузь дорікає? А тому він дорікає, що спіймався на гарячому і хоче знайти для себе якесь виправдання. Так. Натурально. А в дійсності Кузь, може, хоч і не злодій, але й не такий, щоб рахуватися з його думкою»* [11, с. 46-47].

Особливим видом ужитку антропонімних одиниць, поряд із звертанням, представленням, згадуванням третьої особи, слід вважати автономіацію, де об'єктом іменування є не співбесідник, не третя особа, а той, хто говорить. Основним фактором, який визначає вибір конкретного варіанта, є відношення до «я» комунікуючого партнера, а саме, той, хто говорить, називає себе так, як назвав би його співбесідник: *«Кузь, матері їх у печінку, за всіх наробився»* [11, с. 131].

Негативно забарвленими можуть бути не лише імена, утворені за допомогою пейоративних суфіксів. Під впливом контексту демінутивне з походження утворення з суфіксом *-ик* змінює свою стилістичну забарвленість. Маємо у «Вирі» яскравий приклад цього процесу: *«Відбувши строк, Тадик виходить із тюрми двадцятичотирьохрічним вовком, перестає красти і під чужим прізвищем із наганом у кишені простує до рідних берегів, до України»* [11, с. 455]. В іншому мікроконтексті автор роману використовує ім'я *Тадик* також для вираження негативної оцінки: *«В ту ніч, коли Гнат повертався з хутора, Тадик чатував у троянівському яру. Вирішив стріляти в груди... Тадик вистрілював три рази. Вершник не впав. Тадик зрозумів, що промахнувся, завив від злости і кинувся тікати на диканські ліси»* [11, с. 455].

Суфікс *-ик* узуально виражає зменшувальність, причому – позитивно забарвлену. Він долучається в цій функції до номінації малих дітей: хлопчик, Владик, Івасик-Телесик. Але коли цей суфікс присутній у найменні «двадцятичотирьохрічного вовка», він набуває антонімічного сенсу, і позитивне забарвлення заступається різко негативним, а зменшувальність змінюється на

зневажливість. Слушно зауважила з цього приводу О. Суперанська: «Суфікси, які ми називаємо суб'єктивно-оцінними, наділені особливою семіотичною значущістю визначають людей різного віку і робляться суб'єктивно-оцінними лише в тому випадку, коли форма імені з суфіксом, типовим для одного віку, адресована особі іншого віку» [9, с. 127-128].

Отож, розглядувані нами сфери функціонування пейоративів вказують на експресивні оцінки персонажів з боку автора та діючих осіб. Такі іменування стають експресивно-оцінними і характеризують розмовно-побутову сферу спілкування і завдяки своїй структурі, й завдяки контексту. Цей контекст здатен зробити пейоративом навіть демінутив, у якому структурно закладена позитивна оцінка.

Список використаної літератури:

1. Аванесов Р. И. (1986). К истории чередования согласных при образовании уменьшительных существительных в праславянских языках. Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов. Москва : Наука. С. 15.
2. Белей Л. О. (1995). Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород : [б. в.]. 120 с.
3. Данилина Е. Ф. (1977). Антропонимия одного говора (имена). *Русская ономастика*. Рязань. С. 69-78.
4. Зинин С. И. (1972). Введение в русскую антропонимию. Ташкент. 277 с.
5. Керста Р. Й. (1984). Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. Київ : Наукова думка. 152 с.
6. Коваль А. П. (1988). Життя і пригоди імен. Київ : Вища школа. 240 с.
7. Михайлов В. Н. (1966). Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе. *Филологические науки*. № 2. С. 54-66.
8. Подольская Н. В. (1988). Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука. 192 с.

9. Суперанская А. В. (1969). Структура имени собственного (Фонология и морфология). Москва : Наука. 207 с.

10. Толкачев А. И. (1977). К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке X-XV вв. *Историческая ономастика*. Москва : Наука. С. 72-130.

11. Тютюнник Г. М. (1964). Вир. Київ : Дніпро. 543 с.

Анотація

Соколова Алла. Стилiстичнi функцiї пейоративiв у романi «Вир» Г. Тютюнника

У статтi досліджено функцiонування антропоформули «квалiтатив з негативним забарвленням (пейоратив)» у романi «Вир» Г. Тютюнника. З'ясовано словотвiрнi типи квалiтативiв, проаналiзовано ситуацiї спiлкування, у яких створюється негативна експресiя та емоцiйно-оцiннi вiдтiнки.

Ключовi слова: антропоформула, квалiтатив, пейоратив, ситуацiя спiлкування.

Summary

Sokolova Alla. The stylistic functions of the pejorative in Novels of G. Tyutyunnyk «Whirlpool»

The article investigates the functioning of the anthropoformula «qualitative with a negative coloration (pejorative)» in the novel by G. Tyutyunnyk «Whirlpool». The word-formation types of qualitives are clarified, communication situations in which negative expression and emotionally evaluative shades are created are analyzed.

Key words: anthropoformula, qalitative, pejorative, communicative situation.